

Tidiga kvinnliga journalisters villkor – begränsning eller möjlighet? Hur tog sig ”pennskaften” in i en manlig struktur? Och vilka var de? Margareta Stål redogör för ett avslutat forskningsprojekt vid JMK och JMG.

Kvinnorna i det offentliga samtalet. Om hur penskaften blev reportrar Margareta Stål

När den unga journalisten Ester Blenda Nordström satte sig på tåget för att resa till Nyköping Valborgsmässafton 1914 var hon fylld av orolig förväntan. Hon var på väg att tillträda en plats som piga på bondgården Jogersta och samtidigt, utan att själv ha en aning om det, att skriva journalistikhistoria.

Ester Blenda Nordström hörde till den krets kvinnor som i början av 1900-talet sökte sig till journalistiken och var med och utformade det vi idag kallar ”den nya journalistiken”, och som skulle använda sig av det moderna reportaget som sin främsta uttrycksform. Dessa aktörer kan ses som representanter för den ”nya kvinnan”. Hon som hade skaffat sig utbildning och egna inkomster. Hon som ofta rökte och var sportig. Ja, som till och med kunde köra bil. Hon som sökte nya vägar för ett friare förhållande mellan könen och som krävde rösträtt och tillgång till det offentliga rummet. En central gestalt bland dessa kvinnor var Elin

Wägner. Hennes roman *Pennskaftet* från 1910 blev inte minst avgörande för de kvinnliga journalisternas identitetsuppfattning.

I följande artikel skall jag presentera projektet *Pennskaft blir reporter. Kvinnors texthistoria – ett bidrag till journalistikhistorien*. Det genomfördes i samarbete mellan forskare vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet och institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet. Genom att fokusera på kvinnorna i journalistikhistorien under perioden från sekelskiftet 1900 fram till och med mellankrigstiden, och läsa samtliga de texter de skrivit över längre perioder, kunde vi analysera framväxten av den moderna journalistiken ur ett könsperspektiv, och dessutom problematisera de villkor och förutsättningar kvinnorna hade inom journalistiken under seklets första hälft. Projektet avgränsades till att behandla enbart kvinnor i stockholmspressen

och tre delprojekt genomfördes. Birgitta Ney kartlade och studerade Lotten Ekmans hela journalistiska produktion i *Svenska Dagbladet* och *Stockholms Dagblad* runt det förra sekelskiftet. I det arbetet ingick också en utforskning av tidigare okända journalister liksom studier av de kvinnliga resenärernas bidrag i dagspressen, och resultaten är presenterade i boken *Reporter i rörelse* (1999).

Margareta Stål analyserade med utgångspunkt i ett koteri kvinnliga journalister kring Elin Wägner benämnt "Ligan", och med journalisten Ester Blenda Nordström som en central gestalt, betingelserna för det moderna reportagens framväxt, den journalistiska yrkesrollens förändring och den vid 1900-talets början begynnande professionaliseringsprocessens betydelse för kvinnor inom yrket. Resultaten presenterades i avhandlingen *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet* (2002). Dessa två delprojekt visar bland annat att romanen *Pennskaftet* skildrar en redaktionell arbetsmiljö som redan existerade vid bokens tillkomst. Kvinnliga journalister fanns således på dagstidningarnas redaktioner som en verklighetsbakgrund även om romanen inte brukar betraktas som en nyckelroman. Med boken fick de kvinnliga journalisterna ett eget epitet (jämför med "manliga murvlar") och romanen kom också att locka många kvinnor till yrket i det tidiga 1900-talet.

Med Kristina Lundgrens delprojekt fortsatte en tidsmässig kronologi genom en studie av perioden 1925–1945, med Barbro Alving som ett av flera exempel. Lundgrens resultat bekräftade en utveckling i Sverige som var parallell med den i England, USA och Frankrike där de kvinnliga reportrarna också började bli allt fler under den aktuella tidsperioden. Studien fokuserade tre journalister, Astrid Ljungström (Attis), Barbro

Alving (Bang) och Maud Adlercreutz (Maud), och resultaten presenterades i avhandlingen *Attis, Bang, Maud. Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet* (2002). Projektledare var Britt Hultén som avled 2002. Hon hade haft för avsikt att skriva en studie om kvinnornas situation inom landsortspressen.

De tre delprojekten uppmärksammar att kvinnorna har varit med och format berättarkonventioner och traditioner inom olika genrer i dagspressen, hur de genomfört detta och vilka som varit betingelserna bakom. Resultaten visade att det finns skäl att problematisera tidigare forsknings definitioner av genrer och deras tillkomst. I en summering av arbetet kunde det också konstateras dels att tidningskvinnorna har givit väsentliga bidrag till vår journalistikhistoria, dels att arkivsituationen när det gäller våra dagstidningar många gånger lämnar en hel del i övrigt att önska. Journalister, till skillnad från tidningsägare och chefredaktörer, har sällan lämnat andra spår efter sig än de många gånger osignerade texterna i tidningarnas spalter. Den journalistikforskning som fokuserar enskilda journalister och deras texter, genreutveckling och produktionsförhållanden, måste därför bedrivas på ett annat sätt än tidigare pressforskning som varit koncentrerad till tidningsföretagen och dess ledare. Genom att projektet lyfte fram skribenterna och deras texter öppnade det ett nytt fält inom journalistikforskningen. Med denna metod kunde projektdeltagarna bland annat tydliggöra att det sociala reportaget, porträttintervjun, enkäter och kommenterande journalistik på nyhetsplats är genrer vars utveckling kvinnorna starkt bidragit till. Vi fann också att de olika betingelser som rått för kvinnor och män inom journalistiken varit både en begränsning och en möj-

lighet för kvinnorna. Ett viktigt resultat var att innehållet i deras texter gjorde det möjligt att urskilja de kvinnliga journalisternas röster i det offentliga samtalet. När pressen etablerat sig som institution vid 1800-talets senare hälft var kvinnorna på plats på redaktionerna och med sina förbindelser till såväl arbetarrörelse som filantropi påverkade de bevakningen av viktiga samhällsfrågor kring sekelskiftet 1900, som rösträttsfrågan, fredsfrågan och de sociala frågorna. Våra studier visar sålunda att kvinnorna har funnits med inte bara i utvecklingen av den journalistiska texthistorien utan också i vårt samhälles utveckling av offentligheten.

Kring sekelskiftet 1900

Eleganta unga damer med kvarnhjulshattar och dyra handskar – så har kvinnorna som gick in i journalistyrket för cirka hundra år sedan ibland beskrivits. För att få en aning om vilka dessa ”nya kvinnor” var kan vi erinra oss att sedan 1873 hade kvinnor haft rätten att studera vid universitet och det fanns flera flickskolor med kvalificerad utbildning som förberedde dem för högre studier. Projektet kartlade visserligen inte samtliga kvinnliga journalisters familje- och utbildningsbakgrund, men det gick på goda grunder att anta att det huvudsakligen var fråga om medelklassens döttrar med utbildning motsvarande ungefär studentexamens nivå eller till och med akademiska studier och då ofta i främmande språk. De kvinnor som sökte sig till journalistyrket var således för tiden välutbildade. Antalet yrken de kunde välja efter sin eventuella examen var däremot inte stort, och alla ville inte bli lärarinnor. Många av de här kvinnorna började ändå som lärare i flickskolorna eller som guvernanter för att senare övergå till journalistiken.

Även om kvinnorna var få på dagstidningarnas redaktioner under decennierna kring det

förra sekelskiftet, så förekom fler kvinnliga signaturer i tidningarna än tidigare. Sambandet mellan signaturen och skribentens kön var däremot inte alls entydigt, skribenten valde snarast signatur efter textens behov. Så kunde kvinnor välja signaturer som aviserade att här skriver en bränd äkta man eller en blåögd ung kvinna – och män kunde välja att signera sin text med ett kvinnligt namn.

Kategoriserar man dessa tidiga kvinnor i branschen går det att sortera dem i två huvudgrupper: de fria skribenterna och de anställda journalisterna. De fria skribenterna dominerade säkert i antal – de kunde vara korrespondenter från resor till när och fjärran, kåsörer och kritiker, mer eller mindre fast knutna till tidningen. De som verkligen var anställda och dagligen gick till sitt arbete på redaktionen började vid sekelskiftet 1900 bli allt fler. Det är i denna andra grupp vi finner reportrarna och de så kallade översättarinnorna.

I kraft av sina språkkunskaper började kvinnorna vanligen sin tid på redaktionen som översättare av artiklar ur utländska tidningar. De placerades med andra ord på den del av redaktionen som senare under 1900-talet skulle organiseras i egna redaktioner och kallas ”utrikes” eller ”utland” eller liknande. För hundra år sedan var det inte fråga om ämnesredaktioner, men väl en utrikesredaktör om tidningen var tillräckligt stor eller intresserad av just det området. Och han, för det var oftast en han, fick hjälp med det direkta översättningsarbetet av en eller flera på redaktionen.

Arbetet bestod i att översätta artiklar ur utländska tidningar som utrikesredaktören valde ut, material som brukade kallas politiskt och som behandlar krig och relationer stater emellan. Dessutom förväntades översättarinnorna dagligen producera en okänd mängd så kallade c-notiser, som innebar att de valde ut och över-

satte valda delar underhållande och sensationellt material ur den internationella press som fanns på redaktionen. I den verksamheten fanns pennskaftens verkliga inskolning i yrket långt in på 1900-talet. Dessa kvinnliga redaktionsmedarbetare fick träning i att läsa internationell press och lärde sig därigenom hur journalistik kunde bedrivas. Oftast var det fråga om lättare material, så lätt att kvinnorna själva kom att kalla notiserna ”mord och hor i utlandet”.

Lotten Ekman började som översättare på *Svenska Dagbladet* som 18-åring och hennes tolv år i journalistyrket visar en ansenlig produktion. Hon var inte verksam enbart med översättningar utan har skrivit i alla genrer förutom utrikesreportaget. Eftersom hon stannade på *Svenska Dagbladet* ända fram till våren 1908 har det funnits möjlighet att följa hennes skrivutveckling oavsett namn eller signatur i hennes artiklar.

Pennskaftens tid och Ester Blenda Nordström

Om 1910-talet kan man säga att det medförde ett märkbart genombrott för de kvinnliga journalisterna och då främst på de stora tidningarna i Stockholm. Aldrig tidigare hade så många kvinnor skrivit i dagspressen. På vårvintern 1911 pågick en febril aktivitet bland dem för att synliggöra sig själva och ta steget ut ur det journalistikens ”kvinnorum” som de ofta var hänvisade till och som innebar sämre lön och uteslutning från vissa arbetsuppgifter. De organisationer som fanns för dåtidens journalister i deras kamp för professionalisering uppmärksammade inte kvinnorna. Även i Svenska Journalistförbundet och Publicistklubben blev de marginaliserade och många av kvinnorna valde också att stå utanför dessa organisationer.

I Stockholm hade en grupp kvinnor inom pressen redan kring 1909–1910 gått samman i

ett informellt nätverk som kallade sig ”Ligan”. Bland dess medlemmar fanns många kända namn. Elin Wägner var som sagt en centralgestalt, men där ingick till exempel Elin Brandell, Cécile Brunius, Agnes Byström-Lindhagen, Elisabeth Krey, Ellen Landquist, Gerda Marcus och Ellen Rydelius. Kretsen skulle komma att utvidgas under 1910-talet och när Ester Blenda Nordström etablerade sig i pressen 1911–1912 blev hon en ung medlem bland de litet äldre kollegorna. De flesta av de kvinnliga journalisterna arbetade inom dagspressen, men flera av dem gick över till veckopressen som i slutet av 1910-talet och början på 1920-talet ökade i betydelse. Med ett gemensamt namn kom alla dessa kvinnor att kallas för ”pennskaft”. Enligt journalisten och pressforskaren Margareta Berger uppgick antalet pennskaft inom stockholmspressen vid årsskiftet 1913–1914 till 24 (Berger 1977). Det motsvarade omkring elva procent av Stockholms journalistkår.

När Ligan träffades diskuterades naturligt nog pennskaftens villkor. De hade högre ambitioner än att enbart arbeta med översättningar av det lättviktiga utrikesmaterialet. Det tyngre utrikesmaterialet skrevs av män och det var också män som var stationerade i Europas storstäder som utrikeskorrespondenter. Till enbart män gick även de stipendier som Publicistklubben delade ut för studier i utlandet. Vintern 1911 beslöt sig Ligan för att ändra på den saken. Motståndsstrategin baserades på det kulturella och sociala kapital pennskaften var i besittning av genom släktskap och förbindelser inom högborgerligheten, akademien och pressen. På Grand Hôtel i Stockholm arrangerades en soaré och programmet upptogs av idel kända namn ur kulturlivet. Kvällens höjdpunkt var den film Ligan spelat in, *Hon fick platsen*, med manus av Elin Wägner och med en rad kända stockholmsjournalister – även manliga

sådana – i rollerna. I filmen skildras hur en ung kvinnlig journalist i hård konkurrens med en rad kolleger genom skicklighet och mod får en åtråvärd tidningsplats. Och inte nog med det, hon får dessutom en väl tilltagen lön. Genom filmen uppmärksammade Ligans medlemmar inte bara att de var kompetenta att hantera spelfilmen, som var senaste nytt i den tidens medievärld, utan också att de som kompetenta journalister borde få arbeta under samma villkor som de manliga kollegorna. De kvinnliga journalisterna blev dessutom synliggjorda som grupp. Så gott som hela stockholmspressen kommenterade pennskaftens soaré, vars huvudsakliga syfte var att samla in pengar till ett utrikesstipendium för kvinnliga journalister. Det lyckades så väl att en rad pennskaft under årens lopp – med avbrott under första världskriget – kunde resa ut och förkovra sig i yrket.

Under 1900-talets första decennier började det moderna tidningsreportaget växa fram i Sverige med dess speciella berättarteknik som bland annat bygger på en genomtänkt dramaturgi och en stark närvarokänsla i texten. Sina rötter har det bland annat i den naturalistiska litteraturtraditionen med dess krav på att skildra ”verkligheten”, och i det som i pressen under seklets början kallades för nyhetskåserier. Dessa reportage skulle ge både kunskap och underhållning. Bidragande orsaker till genomslagskraften hos dessa var bland annat samhällets utveckling i demokratisk riktning, vilket medförde stora skaror tidningsläsare med andra referensramar och andra behov än de tidigare läsargrupper som främst bestått av medel- eller överklassmän. Demokratiseringen förde också med sig ett socialt engagemang. Journalisterna började intressera sig både för hur människor i gemen levde och för de fattigas och utslagnas villkor, till exempel på mentalsjuk-

hus eller i fängelser. För att skildra människornas vardag började journalisterna ge sig ut från redaktionerna och uppsöka ”verkligheten”. Somliga förklädde sig till och med för att på så sätt komma närmare den sociala verklighet de ville skildra. Den här typen av journalistik växte fram under slutet av 1800-talet i USA. En som i Sverige tidigt skulle komma att personifiera dessa nya arbetsmetoder var stockholmsjournalisten Ester Blenda Nordström (EBN). Det mest uppmärksammade exemplet är den reportageserie, ”En månad som tjänstflicka på en bondgård i Södermanland”, som i ett slag sommaren 1914 gjorde henne berömd. Samma år gavs artiklarna ut i bokform med titeln *En piga bland pigor*. Artiklarna och inte minst boken kom att bli något av det moderna reportagens genombrott i Sverige.

Mellankrigstiden och Barbro Alving

Traditionell presshistoria har oftast uppmärksammat kvinnornas roll i den svenska journalistiken med tre nedslag: de första pennskaften i början av 1900-talet, Barbro Alving som den ensamt lysande stjärnan vid seklets mitt, och den ”explosionsartade” tillströmningen av kvinnor efter journalistutbildningens tillkomst vid decennieskiftet 1950–1960-tal.

Eftersom detta delprojekt legat så pass nära vår egen tid har flera av de kvinnor som debuterade i yrket under 1930-talet kunnat intervjuas. Det visade sig då snabbt och med stor tydlighet att personkretsen under ”Barbro Alving-eran” varit betydligt större än vad tidigare forskning gett för handen. Med hjälp av dessa intervjuer och en longitudinell läsning av tidningarna gick det att identifiera ett drygt femtiotal kvinnor som fast anställda journalister vid Stockholmstidningarnas redaktioner under 1930-talet. Beteckningen fast anställd kan dock diskuteras. Tidningarnas medarbetarregister

ger härvidlag inte fullständigt pålitliga uppgifter. Genom att pussla samman olika uppgifter går det dock att göra en sannolikhetsbedömning som styrker påståendet att mer än femtio kvinnor var yrkesmässigt verksamma som journalister i stockholmspressen under mellankrigstiden. (Exempel på sådana uppgifter är frekvensen av publicerade artiklar, omnämmanden i tidningarnas egna historieskrivningar och i nämnda intervjuer, samt sådana fakta som att Else Kleens klippsamling finns arkiverad under *Stockholms-Tidningens* samlade papper.) Som en jämförelse kan nämnas att Svenska Journalistförbundet år 1931 hade totalt 862 medlemmar.

Ökat intresse för kvinnofrågor

Det förhållandevis stora antalet, femtio kvinnor jämfört med Margareta Bergers uppgift om 20–25 i början av 20-talet med en kraftig nedgång under det fortsatta decenniet, nödvändiggjorde ett djupare studium av tidsperioden före 1930-talet. Förutom ett antal kvinnor som passerat mer eller mindre obemärkt i tidigare forskning fann vi en betydande andel kvinnorelaterat material i tidningarna under 1920-talet. Dels började de så kallade damsidorna växa i format, men det var inte enbart här vi fann en bevakning av kvinnors göromål. *Stockholms Dagblad* hade till exempel under några år en sida per vecka med vinjetten Nya Perspektiv, där såväl tidningens egna journalister som frilansande skribenter skrev om bland annat kvinnor och arbete, kvinnor och fred, samt kvinnors uppgifter i samhället.

Intresset för dessa frågor får förmodligen tillskrivas rösträttens genomförande 1921. Rösträttskampen var avslutad och nu kunde man diskutera hur kvinnorna skulle använda sin nyvunna position. Rätten till högre utbildning och tillträde till yrken som kvinnor tidi-

gare varit utestängda från hör också till detta decennium, med ständiga rapporter i tidningarna om kvinnliga pionjärer på olika områden. Plötsligt beskrevs kvinnor som bärare av möjligheter, istället för begränsade i sina möjligheter.

Den förändrade samhällssituationen bör ha haft betydelse för den tillströmning till journalistyrket som skedde under 1930-talet. Om det tidiga 1900-talets pennskaft ofta hade haft litterära ambitioner med sitt tidningsskrivande får vi nu en generation kvinnor som vill bli just journalister och skriva för offentligheten om samtidens nyheter. En tydlig exponent för detta förhållningssätt var Barbro Alving. Även hon började som volontär på *Stockholms Dagblad*, denna anrika eftermiddagstidning med både stort och smått i spalterna. Snart gick hon dock över till veckotidningen *Idun* med dess litterära och samhällsdiskuterande ambitioner, för att efter högskolestudier bli en av *Dagens Nyheter*s stora reportrar. Där var det framför allt utrikesreportagen som gjorde henne berömd, men det var inte den fasta korrespondentens rapporterande om politiska nyheter som var hennes område utan hennes profil blev den flygande, neddykande reportern/berättaren.

Från kvinnohistorisk forskning vet vi att kvinnor alltid tenderar att bli bedömda mer som personer än som yrkesutövare. Bang blev med sin starka radoröst, sina kåserier och sitt pacifistiska engagemang sinnebild av en kvinna som utmanade såväl yrkets som tidens begränsningar av kvinnorollen. Så blev också hennes journalistiska strålgång så stark att den lade hennes många kvinnliga kolleger helt i skuggan.

Vårt studium av tidsperioden visar dock att detta myller av kvinnliga journalister i Stockholmspressen bidrog till en diskussion om kvinnors roll i offentligheten som var av lika

stor betydelse som den i kvinnorörelsens egen press. Namn som Gerd Ribbing, Pia Hård af Segerstad och Eva von Zweigbergk på *DN*, och Synnøve Bellander, Märta Lindqvist, Ven Nyberg och Greta Bolin på *SvD* utvecklade de så kallade hem- och hushållssidorna till att förutom de traditionella ämnesområdena också bevaka och diskutera tidens sociala frågor.

Med denna samlade bild av tidens kvinnliga journalister fann vi också att det snarare är en trio av stjärnreportrar som avtecknar sig mot det större kollektivet, än den gängse bilden av en unik Barbro Alving. Som utrikesreporter hade hon en stark konkurrent i Astrid Ljungström, signaturen Attis på *Svenska Dagbladet*, som med sina reportage från finska vinterkriget och fortsättningskriget lade grunden för en lång karriär som såväl utrikes- som politisk reporter.

Den tredje reportern var Maud Adlercreutz, signaturen Maud på *Aftonbladet*. Hon rapporterade till exempel från Norge under ockupationsåren och från de svensk-finska gränsområdena i norr och följde bland annat med båtarna som transporterade finska krigsbarn till Sverige. Maud var dock i högre grad än Bang, som förflyttade sig mellan fronterna och beskrev striderna, inriktad på hur krigssituationen påverkade människors vardag.

Med 1930-talets tidningsvärld som bakgrund kan *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* ses som exempel på tre utvecklingslinjer i svensk press med avseende på hur traditionella journalistiska genrer utvecklas i ett dynamiskt förhållande mellan redaktion – journalister – läsare. Maud och Attis är tidiga exempel på den moderna journalistiken med ett mer återhållsamt reporterjag i nyhetsbevakningen. Bang förenade snarare den moderna flygande reporterns snabba nedslag med ett äldre, personligt gestaltat skrivande, nära för-

bundet med söndagsbilagornas och magasinjournalistikens stolta reportagetradition.

Forskning om journalistiska texter

Enskilda journalisters språk och stil har inte haft någon hög status inom pressforskningen, som hellre ägnat sig åt komparativa studier över skilda pressperioder. I det aktuella projektet kombinerades kunskap om den journalistiska processen med en genrehistorisk förståelse där vi undersökte när och hur berättarkonventioner skapas i en process. Man talar ofta om tradition utan att klargöra dess föränderlighet eller att det är fråga om en ständigt pågående process. I projektet studerades denna process ur ett köns-teoretiskt perspektiv. Genom feministisk teori kan den kunskap som producerats i tidigare och pågående forskning problematiseras. Feministisk medieteorier med ett historiskt perspektiv befinner sig dock ännu på utvecklingsstadiet. Feministiska medieforskare har ofta fokuserat dagens utbud, i synnerhet inom populärkulturens område. Redaktionella studier har visserligen utförts, men även dessa utifrån dagens situation. Ett mediehistoriskt fält ur feministiska perspektiv med formulerandet av relevanta frågeställningar är under utformning. Här kan feministisk teori inom discipliner som litteraturvetenskap och historia bidra till studiet av textskapande journalister i ett historiskt perspektiv.

Det kan finnas ett värde i att studera texterna i deras egen rätt, det vill säga utan jämförelser med ”manliga” texter, som då lätt blir en norm för hur ”det skall vara”. För ovanlighetens skull saknas dessutom möjligheten att göra jämförelser. Inte på grund av att kvinnorna glömts bort i tidigare forskning, utan för att hela området till stor del är outforskat. Några omfattande studier med vårt läsarperspektiv av manliga journalister och deras texter har hittills inte utförts.

Kvinnorna i det offentliga samtalet

Alltsedan pressens uppkomst i Sverige under 1700-talet har kvinnor på olika sätt försökt delta i det offentliga samtalet. Till en början i egna "Fruentimersblad" med krav på bland annat utbildning och lika arvsrätt. När kvinnorörelsen senare etablerade egna tidningar var rösträttsfrågan aktuell. Eftersom de kvinnliga journalisterna på dagstidningarna bland annat hade på sin lott att bevaka rösträttsmöten kom de att utgöra en länk mellan kvinnorörelsernas olika aktiviteter och den läsande allmänheten. Det dåtida flödet av nyheter medförde att de i princip kunde rapportera om allt som hände med anknytning till kvinnofrågorna.

Ett annat sätt att studera denna länk mellan kvinnorörelserna och de kvinnliga journalisterna fann vi i de många föreningar där journalisterna faktiskt var medlemmar. Så var exempelvis Lotten Ekman och Elin Wägner med i den kortlivade sammanslutning som gick under namnet Kvinnliga konstnärslaget i Stockholm år 1909. När Frisinnade kvinnors förening bildats 1914 blev journalister som Vera von Kræmer, Elin Brandell med flera snabbt medlemmar och fick därigenom direkt tillgång till nyhetsstoff. "Else Kleen och Elin Wägner hade under en följd av år varit rösträttsrörelsens drabanter och kom därigenom med i alla hithörande kretsar", skriver Ada Nilsson i sin bok *Barrikaden valde oss* (1940).

På 1930-talet var Célie Brunius första ordförande i Yrkeskvinnors Klubb där de kvinnliga journalisterna utgjorde en stor grupp. I de egna yrkessammanslutningarna finner vi Anna Branting som en av de tidiga medlemmarna i Publicistklubben redan före sekelskiftet, och senare Elsa Nyblom som vice ordförande.

Denna länk till kvinnorörelsen och en samlad kunskap om kvinnors liv och samhällsvillkor kunde ge uppslag till sociala reportage

som Anna Lisa Erikssons rollreportage i en cigarrbutik år 1902, Lotten Ekmans vandring med en slumsyster till nödlidande barnfamiljers hem år 1908, och Ester Blenda Nordströms reportage från en vecka år 1912 på Håknäs, ett semesterhem för "Själfförsörjande Bildade Kvinnor". Den här kontakten innebar också att de fick många reportageuppslag på temat den första kvinnan som studentska, bilförare, flygare, teolog, och så vidare. Artiklar av typen kvinnliga förebilder fortsatte att skrivas långt in på andra halvan av seklet.

Det är naturligtvis inte relevant att helt skilja mellan kvinnorörelsens framväxt och kvinnornas intåg på olika arbetsområden. De två utvecklingslinjerna korsar varandra och löper inom just journalistikens område bland annat samman i en person, nämligen Elin Wägner. När det gäller frågan om kvinnor i det offentliga samtalet för hennes namn oss också över till veckopressen. Elin Wägner arbetade redan före 1910 som redaktionssekreterare på veckotidningen *Idun*. Dess senare roll för pressens bevakning av kvinnofrågor under Eva Nybloms nästan 40-åriga chefredaktörskap är värt att studeras i annat sammanhang.

I vårt projekt kunde vi notera att veckopressen dragit till sig många kvinnliga journalister som fått ledande befattningar, till exempel Ebba Kolare-Theorin på *Husmodern* där folkhemets nya kvinnoroller behandlades. Denna del av veckopressen har också fungerat som en plantskola för kvinnliga journalister. Vi kunde också se hur de många förbindelserna mellan olika typer av offentligheter, däribland kvinnorörelsens egna tidskrifter (*Hertha*, *Morgonbris*, *Tidevarvet*), veckopressen (bland andra *Idun* och *Husmodern*) och dagspressens kvinnliga journalister, smälter samman och i praktiken utgör en kvinnornas dolda offentlighet.

En helt annan typ av förbindelse fann vi när

vi upptäckte att flertalet av dessa kvinnliga journalister var gifta med, döttrar till eller systrar med chefredaktörer, journalister och andra manliga publicister i den svenska tidningsvärlden. Vi konstaterade att de därigenom hade ett i Bourdieus mening kulturellt och socialt kapital som gjorde att de både vågade möta och behärskade alla de nya situationer som inträdet i det journalistiska arbetslivet innebar.

En följdfråga blir hur dessa kvinnor, vilka ofta kom från en välbärgad medelklassmiljö, kunde utveckla det starka sociala patos som kommer till uttryck i spalterna redan före statar-författarnas generation av reportageskrivande journalister. Kunskaper i utländska språk, vilket för många var inträdesbiljetten till yrket, var knappast någon självklar grund för besök i stadens arbetarkvarter. Förklaringar kan vi åtminstone till en del finna i det vi berört ovan, nämligen kontakterna mellan kvinnorna i den egna offentligheten. Det var där medborgarskap diskuterades i nya termer, exempelvis i form av den Kvinnliga Medborgarskolan Fogelstad. En annan förklaring är de historiska banden bakåt i tiden, med medel- och överklassens kvinnor engagerade inom välgörenhet och med tidiga journalister som Fredrika Bremer och Wendela Hebbe som aktiva förespråkare.

Komplikationer och möjligheter

En vanlig uppfattning är att journalister inte bara är tillförlitliga när det gäller datum, ort och plats, utan även när det gäller uppgifter om sig själva. Den uppfattningen fick vi emellertid snart överge. Journalistmemoarer, antingen de publicerats som böcker eller artiklar, var ofta en givande sekundärkälla. Dessa har däremot inte varit så precisa när det gällt upplysningar om anställningsförhållanden, publiceringsdagar och andra liknande uppgifter. Villospåren var åtskilliga. Men journalisterna har å andra

sidan varit i gott sällskap. Tidningarnas egna arkiv är långtifrån fullständiga, om de alls existerar. De mikrofilmade tidningarna blev därför det helt dominerande primärmaterialet.

Ett sammanhängande studium med läsning av tidningarna dag efter dag och år efter år stärkte oss i uppfattningen att vår longitudinella läsart var mer fruktbar för en förståelse av journalistikens texthistoria än fallstudier eller periodiserade nedslag. Gång på gång kunde vi konstatera att företeelser som tillskrivits en viss period har återfunnits både tidigare och senare. En inspirationskälla var Britt Hulténs utveckling av den massmedieretoriska metoden med inriktning både på närläsning av de enskilda texterna och textstudier över tid för att uppmärksamma bland annat de retoriska mönstren.

Vår kvalitativa undersökningsmetod gav också en annan förståelse av den ”mallade”, det vill säga den efter strikta regler formade, berättartraditionen i journalistiken. På ett övergripande plan är en sådan berättartradition visserligen iakttagbar, men på artikelnivå och när det gäller de enskilda skribenterna är variationerna oändligt mycket större än ett sådant uttryck ger sken av. En generell beskrivning ger inte tillräckligt utrymme för det komplexa innehållet i tidningsspalterna. Genom att så långt som möjligt läsa varje skribents samlade produktion kunde vi se hur den enskilde journalisten utvecklar vissa kännetecken – en textvärld möjlig att följa likt en skönlitterär författares imaginära universum.

Eftersom syftet med vår forskning varit att öka kunskapen om både journalister och texter i ett historiskt perspektiv kan projektet karaktäriseras med nyckelorden *person*, *verk* och *samtid*. Det innebar att vi läste in oss på journalistminnen, romaner från journalistvärlden och annan samtidslitteratur för att ska-

pa oss en bild av rådande journalistkulturer. Journalisternas texter är både formulerade på en verklighetsgrund och till den kopplade sanningsskrav, vilket förutsätter ett visst mått av historiskt studium.

Journalistrollen innefattar moment av såväl rapporterande – reporterrollen, som gestaltande – berättarrollen. I det tidiga materialet är artiklarna långa med våra dagars mått. Detta kan tyckas paradoxalt eftersom tidningarnas sidantal inte var i närheten av dagens. Men eftersom utvecklade korrespondentnät saknades, telefoner och teleprinterar inte förekom i så stor utsträckning och antalet reportrar inte var stort, var inflödet av nyhetsmaterial lägre. Det innebar att reportrar med litterära ambitioner kunde breda ut sig och få utrymme för ett mer personligt skrivande. Parallellt växer en moderare journalistik fram.

Med vårt projekt har vi formulerat en kronologisk stomme för framtida studier av kvinnliga journalister och deras texthistoria. Många frågor återstår att besvara, men vi har bedrivit grundforskning på området. Vi har kartlagt och fördjupat kunskapen om persongalleriet när det gäller de kvinnliga dagstidningsjournalisterna. Bland dem valde vi att studera några portalfigurer i sina respektive redaktionsmiljöer, men de flesta återstår ännu att utforska. Detta gäller även landsortsjournalisterna, frilansskribenterna och journalisterna i vecko- och organisationspressen. En annan sak som återstår att granska är hur kvinnorna rörde sig mellan dagstidningar och veckopressens redaktioner. Tidningarna var olika, så också de redaktionella miljöerna.

Genom vår diakrona läsning har vi dessutom identifierat ett antal områden som det skulle vara givande att närma sig i form av tematiska analyser, exempelvis reportage från olika miljöer, men även genrer som modekrönikan

med sitt troliga ursprung i pennskaftens översättarverksamhet. Beträffande genreutvecklingen har vi gjort en mängd iakttagelser som slår fast att kvinnorna var med och utformade journalistiken i en utsträckning som inte står i proportion till deras antal. Dessa studier bör fördjupas, men vi ser konturerna till en svensk journalistisk genrehistoria.

Analyserade ur ett könsteoretiskt perspektiv ger texterna skrivna av kvinnor också stor kunskap om hur synen på kvinnlighet respektive manlighet har utvecklats. Samma perspektiv borde vara fruktbart även vid studier av historiska journalistiska texter skrivna av män.

Källor

- Berger, Margareta: *Pennskaft, kvinnliga journalister i 300 år*, Norstedts 1977
- Hultén, Britt: *Massmedieretoriska mönster i journalistiken. Exempel från 30-tal till 90-tal*, Svensk sakprosa 2001:34
- Ledger, Sally: *The New Woman. Fiction and Feminism at the fin-de-siecle*, Manchester University Press 1997
- Lundgren, Kristina: *Attis, Bang, Maud. Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, JMK, Stockholms universitet 2002
- Lundgren, Kristina och Ney, Birgitta (red.): *Tidningskvinnor. 1690–1960*, Studentlitteratur 2000
- Nerman, Bengt: *Massmedieretorik*, Almqvist & Wiksell 1973
- Ney, Birgitta: *Reporter i rörelse. Lotten Ekmans journalistik 1898–1910*, Nya Doxa 1999
- Stål, Margareta: *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, JMG, Göteborgs universitet 2002

Summary

This article deals with women journalists in Swedish daily newspapers from the late eighteenth century to the 1950s, when professional education started in Sweden and brought women into the mainstream of the business.

In our project about those early women reporters, myself (Margareta Stål), Birgitta Ney and Kristina Lundgren have had three purposes; first to give a contribution to the history of Swedish journalism and make a feminist revision of that history; secondly to show how the emerging process of professionalization at the modern editorial offices with its concomitant gender segregation of assignments also offered opportunities to transform journalism; and thirdly to show, through textual analysis, how women could achieve a career within the male dominated journalistic profession.

The project focuses five women reporters: Lotten Ekman from the turn of the century, Ester Blenda Nordström from the early decades, and Barbro Alving, Maud Adlercreutz and Astrid Ljungström from the 1930s to the 50s. By focusing those individual journalists we also describe and produce a body of knowledge about other contemporary women journalists. We especially analyse connections between the texts and the concept of modernity. The project shows how this connection is dynamic and transformative – modernity is a prerequisite of the journalistic texts, at the same time as it is articulated, from within its particular conditions, in the texts.

Margareta Stål

Institutionen för journalistik och
masskommunikation (JMG)
Göteborgs universitet
Box 710
SE 405 30 Göteborg
margareta.stal@jmg.gu.se